

M. Tayyib Okic'in Sahâbeye Hadis İlmi Açısından Yaklaşımı*

Halil İbrahim Doğan

Dr. Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı

Dr., University of Ankara Yıldırım Beyazıt

Faculty of Islamic Sciences, Department of Hadith

ibrahimseyh60@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9644-5498

M. Tayyib Okic's Approach to the Companions in Terms of Hadith Science Abstract

The Companions are a community that played a major role in the spread and survival of the religion of Islam. Since they are the first generation of the religion of Islam, the Companions have an important place in Islamic sciences, especially in the science of hadith. Because the Companions are the personalities who brought the Prophet's words, actions and approvals to us by transmitting them and writing them, albeit partially. Due to the importance of the Companions, many studies have been done about them, both independent and in various works. M. Tayyib Okic, who lived in the Republican era in our country, is one of the scholars who discussed the subject of the Companions and evaluated them from various angles. He is one of the leading Bosnian scholars of the 20. century, which was in a very depressed and turbulent period. After studying and teaching in different countries, Okic came to Turkey and gave lectures at universities in our country. Okic, who has written works in different branches of science, has discussed the subjects related to the Companions extensively

* Bu makale, 27-30 Haziran 2019 tarihlerinde Kuzey Makedonya/Üsküp'te gerçekleştirilen 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan "M. Tayyib Okic'in Sahâbe ile İlgili Görüşleri" adlı tebliğin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş hâlidir. / This article is an expanded and revised version of the paper, titled "Tayyib Okic's Views on the Companions" which is presented at the 5th International Congress of Social Sciences in North Macedonia/Skopje on 27-30 June 2019.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Halil İbrahim Doğan).

Geliş/Received: 31 Ocak/January 2022 | **Kabul/Accepted:** 17 Mart/March 2022 | **Yayın/Published:** 20 Mart/March 2022

Atıf/Cite as: Halil İbrahim Doğan, "M. Tayyib Okic'in Sahâbeye Hadis İlmi Açısından Yaklaşımı = M. Tayyib Okic's Approach to the Companions in Terms of Hadith Science", *Danışname* 4 (Mart/March 2022), 103-131 <https://doi.org/10.5281/zenodo.6370228>

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

in his book called *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*. However, since there is no study on Okiç's views on the Companions, it is thought that such a research will be important in the relevant field, and it is aimed to determine his understanding of the Companions and which issues related to the Companions were academically touched during the Republican period. As a result of the research, it was seen that Okiç benefited from some of the usul al-hadith works before him, however, he touched on different views on a subject, gave weight to the literature on some subjects, and sometimes gave answers to the orientalist's criticisms about the Companions.

Keywords: Hadith, M. Tayyib Okiç, Companions, Hadith as a Subject of Academy, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*.

M. Tayyib Okiç'in Sahâbeye Hadis İlmi Açısından Yaklaşımı

Öz

Sahâbe, İslâm dininin yayılmasında ve günümüze ulaşmasında büyük rol oynayan bir topluluktur. İslâm dininin ilk nesli olmaları hasebiyle İslâmî ilimlerde, özellikle de hadis ilminde sahâbenin önemli bir yeri vardır. Çünkü sahâbe, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini naklederek ve kısmen de olsa yazarak bizlere gelmesini sağlayan şahsiyetlerdir. Sahâbenin önemine binaen onlar hakkında hem müstakil hem de çeşitli eserlerin içinde olmak üzere pek çok çalışma yapılmıştır. Sahâbe konusunu ele alıp çeşitli açılardan değerlendiren âlimlerden biri de ülkemizde Cumhuriyet döneminde yaşayan M. Tayyib Okiç'tir. O, oldukça buhranlı ve çalkantılı bir dönem olan XX. asrın önde gelen Bosnalı âlimlerindendir. Okiç, farklı ülkelerde eğitim alıp hocalık yaptıktan sonra Türkiye'ye gelmiş ve ülkemizdeki üniversitelerde dersler vermiştir. Farklı ilim dallarında eserler telif eden Okiç, sahâbe ile alakalı konuları *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* adlı kitabında genişçe ele almıştır. Ancak Okiç'in sahâbeye dair görüşleriyle ilgili bir çalışmanın olmaması nedeniyle böyle bir araştırmanın ilgili alanda önemli olacağı düşünülmekte, onun sahâbe anlayışının ve Cumhuriyet döneminde akademik bir şekilde sahâbeyle alakalı hangi hususlara temas edildiğinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın sonucunda Okiç'in kendinden önceki bazı hadis usûlü kitaplarından oldukça fazla istifade ettiği, bununla birlikte bir konudaki farklı görüşlere temas ettiği, bazı konularda literatüre ağırlık verdiği ve özellikle bazen müsteşriklerin sahâbe hakkındaki tenkitlerine cevaplar verdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hadis, M. Tayyib Okiç, Sahâbe, Akademik Hadisçilik, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*.

Summary

Companions are the people who played a major role in the spread of Islam and its survival to the present day, who were always with the Prophet on this path and did not leave him alone, and were praised both in the Qur'an and in the hadiths. Since they are the first generation of the religion of Islam, the Companions have an important place in Islamic sciences, especially in the science of hadith. Because the Companions are the personalities who brought the Prophet's words, actions and approvals to us by transmitting them and writing them, albeit partially. Based on the importance of the Companions, which Muhammad stated as the most benevolent people, many studies

have been done about them, both independently and in various works. The activities carried out in this context have continued from the first centuries of Hejira to the present day, and there are many scholars who include the subject of the Companions in their books.

M. Tayyib Okic, who lived in the Republican era in our country, is one of the scholars who discussed the subject of the Companions and evaluated them from various angles. He is one of the leading Bosnian scholars of the 20. century, who lived in a very depressed and turbulent period with World Wars I and II both in the Balkan regions and in Turkey. After studying in different countries and teaching in various places, Okic came to Turkey and gave lectures at universities here until his death. Okic, who wrote mostly works related to hadith, albeit in different branches of science, dealt with the subjects related to the Companions extensively in his work titled *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*. However, since there is no study on his views on the Companions, it is thought that such a research will be important in the relevant field, and it is aimed to determine the understanding of the Companions and which issues related to the Companions were addressed academically in the Republican period, based on Okic's approach to the subjects related to the Companions. In this context Okic, in his work, includes the definition and number of the Companions, their justice, the descriptive names of the Companions who narrated the most hadiths, the scholar, the poet, the fake, the Prophet's family and relatives, the Muhajir and the Ansar and the literature, gives place on some subjects related to the Companions. In the research, it was seen that Okic benefited from some of the usual al-hadith works before him, however, he touched on different views on a subject, gave weight to the literature on some subjects, and sometimes gave answers to the orientalist's criticisms about the Companions. In addition, in the context of the subject of the Companions, when the *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* is compared with some other works on the science of hadith written before and after Okic in the Republican period, it has been determined that there are serious similarities, although there are differences between them in terms of quantity and some titles. As a result, it can be argued that although Okic has some preferences and opinions of his own about the Companions, he has a traditional understanding of the Companions by adhering to the previous usual al-hadith works. However, it can be said that by handling the subject of the Companions in the history of hadith in an academic style in Turkey, it has made a great contribution to shaping both theology faculties and the hadith literature in the field of Companions as well as other fields. Okic is an important name due to his knowledge of orientalist studies despite all the negative conditions of his period and the fact that the work was written as a textbook, because he was one of the first names in the field of hadith in Turkey, the pioneer of hadith studies in the Republican period and the teacher of hadith academics in Turkey.

Giriş

Hadis, Kur'ân-ı Kerim'le birlikte İslâm dininin temel kaynaklarından olup vahyin doğru bir şekilde anlaşılıp yorumlanmasında önemli bir yere sahiptir. Hadisler, İslâm'ın ilk dönemlerinde yazılmaya başlanmışsa da daha

ziyade önce şifahî nakledilip daha sonraki asırlarda kitaplarda tedvin edilmesinde ve bu şekilde günümüze ulaşmasında en önemli rol şüphesiz sahâbenindir. Çünkü sahâbe, Hz. Peygamber'i gören, dinleyen, beraber zaman geçiren, onun emir ve yasaklarına kulak veren, ayrıca hem Kur'ân'da hem de hadislerde övülen kimselerdir. Onlar, birçok savaşa katılıp canlarını ve mallarını ortaya koyarak İslâm dininin yayılmasında çabaları olan güzide bir topluluktur.

Rasûlullah'ın (s.a.s.) yol arkadaşları olan sahâbenin önemine binaen daha sonraki asırlarda birçok âlim tarafından sahâbe hakkında bilgilerin yer aldığı çeşitli eserler telif edilmiştir. Bunları bazı sahâbi biyografilerinin yer aldığı ensâb, tabakât, ricâl, şehir tarihi kitapları, hadis kitaplarındaki fezâ'ilü's-sahâbe, menâkıbu's-sahâbe vb. kısımlar ve sahâbe ile ilgili müstakil çalışmalar şeklinde ifade etmek mümkündür. Sahâbeye has olan kitapların içerisinden İbn 'Abdûlberr'in (ö. 463/1070-1071) *el-İstî'âb*'ı, İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1232-1233) *Üsdü'l-gâbe*'si ile İbn Hacer'in (ö. 852/1448-1449) *el-İsâbe*'sine işaret etmek gerekmektedir. Elbette ki sahâbe ile ilgili çalışmaları bunlarla sınırlandırmak ve her birisini burada zikretmek mümkün değildir. Zira sahâbe, İslâmî ilim dallarının hemen her birinin özellikle tefsir ile hadisin konusu olması hasebiyle hakkında birçok kimse tarafından ya konuya has ya da yeri geldikçe ilgili hususa temas ettikleri çalışmalar yapılmıştır. Bütün bunların sonucunda hicrî ilk asırlardan itibaren sahâbe hakkında önemli bir literatür oluşmuştur.¹

Hadis ilmi bağlamında sahâbe hakkındaki çalışmalar, her dönem devam etmekle birlikte Cumhuriyet döneminde ülkemizde bunun az olduğu görülmektedir.² Nitekim bunun nedeni, eğitim sisteminin değişmesi ve harf inkılabının yanında İslâm dininin ikinci kaynağı olan sünnet/hadis hakkındaki eserlerin dilinin Arapça olmasıdır.³ Ancak daha sonraki süreçte özellikle de günümüzde Cumhuriyet devrinde telif edilen eserlere kıyasla hem nitelik hem de nicelik açısından aralarında ciddi farklılıkların olduğu

¹ Sahâbe bilgisi içeren literatür hakkında geniş bilgi için bk. Mahmut Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 200-270. Bu konuda hazırlanan bir liste için bk. Abdullah Aydın, *Sahabe Bilgisi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 219-228.

² Bk. Mücteba Uğur, "Cumhuriyet Devri Hadis Neşriyatı ve Hadis Öğretimi", 50. Yıl (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1973), 345-366; İsmail Lütfi Çakan, "1876-1976 Arası Türkiye'de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası (Kitaplar)", *İslâm Medeniyeti Mecmuası* 4, no. 3 (1980): 33-55; Yavuz Ünal, *Cumhuriyet Türkiye'si Hadis Çalışmaları (1920-1997)* (Samsun: Etüt Yayınları, 1997). Meselâ Uğur, çalışmada sahâbe ile ilgili yedi eser zikretmektedir.

³ Uğur, "Cumhuriyet Devri Hadis Neşriyatı ve Hadis Öğretimi", 345.

pek çok çalışma yapılmıştır.⁴ Bu çerçevede Cumhuriyet döneminde ülkemizde yaşayan, genel olarak ilahiyat/İslâmî ilimler ve özel olarak hadis alanında önemli katkıları olan Muhammed Tayyib Okic de (ö. 1977) müstakil bir çalışmada değil de eserlerinde yeri geldikçe sahâbe konusuna yer verenlerden biridir. Nitekim o, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* adlı kitabında çeşitli başlıklar altında sahâbe konusunu detaylı bir şekilde ele almaktadır. Böyle bir çalışmada Okic'in ve eserinin seçilmesi, kendisinin Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin ilk hadis hocası ve *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*'in de Türkiye'de hadis alanında yazılmış akademik ilk hadis kitabı olması nedeniyledir. Böylece Cumhuriyet devrinde telif edilen bir eserde sahâbe konusunda nelere yer verildiği ve Okic'in öğrencilerine bu bağlamda hangi hususları anlattığı görülecektir. Zira bu kitap, müellifin kendisinin önsözde belirttiğine göre hazırlamakta olduğu "Hadis İlmine Giriş" adlı mufassal kitabın birkaç bahsinden ibaret⁵ olup Okic'in Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde çalışırken herhangi bir kitabının olmaması nedeniyle anlaşmasının feshedilmeye çalışılması üzerine basıldığı da aktarılmaktadır.⁶

M. Tayyib Okic ve onun hadisçiliği ile ilgili bazı araştırmalar yapılmış olsa da bunların içerisinde sahâbe konusuna temas edilmediği ve bu noktanın eksik kaldığı görülmüştür. Özellikle Okic'in hadisçiliği hakkında yapılan bir doktora tezinde⁷ birçok konuya yer verilmesine rağmen sahâbe ile ilgili bir bölümün olmaması ve *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*'de birçok başlık altında çeşitli açılardan sahâbe konusuna değinilmesi nedeniyle bu araştırmanın önemli olacağı düşünülmektedir. Ayrıca sahâbe ile alakalı çalışmaların çok sınırlı olduğu bir dönemde Okic'in bu konudaki yaklaşımını belirlemek, ilgili zaman bağlamında düşünüldüğünde çalışmanın önemini ortaya çıkaracaktır. Bu çalışmada Okic'in sahâbe ile ilgili görüşlerine yer verilip onun nasıl bir sahâbe anlayışına sahip olduğu tespit

⁴ İslâm dininde ve ilimlerde sahâbenin çok önemli bir yeri olması nedeniyle hakkında kitap, makale, tez, tebliğ gibi akademik ve halka yönelik pek çok çalışmanın olduğu görülecektir. Bu minvalde hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin bir listesi için bk. Mahmut Yazıcı, "İlahiyat Fakültelerinde Sahâbilerle İlgili Tamamlanmış Yüksek Lisans Ve Doktora Tezleri Üzerine Bir İnceleme", *Ekev Akademi Dergisi* 18, no. 59 (Bahar 2014): 457-488.

⁵ M. Tayyib Okic, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* (Ankara: Atlas Yayınları, 2017), 17.

⁶ Behlül Kanaqi, "M. Tayyib Okic ve Hadis İlmindeki Yeri" (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2017), 56.

⁷ Bk. Kanaqi, "M. Tayyib Okic ve Hadis İlmindeki Yeri", 222. Kanaqi, burada kısaca bir değerlendirme yapmaktadır.

edilmeye çalışılacak ve yaşadığı zamanda telif edilen diğer bazı kitaplarla bir karşılaştırma yapılacaktır. Makalede Okiç'in hayatı ve eserlerine kısaca temas edilmesinin ardından *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* kitabındaki sahâbe ile ilgili başlıklardan hareketle onun bu konudaki yaklaşımı ortaya konulacaktır.

Balkanlarda İslâmî ilimler alanında önde gelen pek çok âlim yetişmiştir.⁸ Bunlardan biri de Muhammed Tayyib Okiç'tir. Okiç, XX. asırda yaşamış, ömrünün yarısını çeşitli ülkelerde ve geri kalanını ise Türkiye'de geçirmiştir. O, hayatı boyunca pek çok zorluklar ve güçlüklerle karşılaşmış, maddî ve manevî sıkıntılara duçar olmuştur. Bütün bunlara rağmen Okiç, ilmî açıdan hem Türkiye'de hem de balkanlarda önemli bir yer edinmiştir. Hatta yetiştirdiği öğrencileri ve telif ettiği eserleri ile ülkemizde daha fazla etki bıraktığını söylemek mümkündür.

108

M. Tayyib Okiç, 1 Aralık 1902'de Bosna Hersek'te doğmuş olup memleketinde aldığı ilk ve orta eğitiminden sonra ilahiyat fakültesi mesabesinde olan Okrujna Medresesi'ni bitirmiş, daha sonra Hırvatistan, Sırbistan, Paris ve Tunus'ta farklı üniversitelerin edebiyat ve hukuk alanlarında eğitim görmüştür. Akabinde Saraybosna ve Üsküp'te öğretmenlik yapan Okiç, Türkiye'nin Belgrad elçiliğinde sekreterlik ve mütercimlik yapmış, bu esnada çıkan savaşta esir edilmiş, sonrasında 1945'te İstanbul'a gelmiştir. Burada Başbakanlık Arşivi'nde bir müddet çalıştıktan sonra Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Konya ve Erzurum'daki Yüksek İslâm Enstitülerinde hocalık yapmıştır. 9 Mart 1977'de Ankara'da vefat etmiş ve Saraybosna'daki Bare mezarlığına defnedilmiştir.⁹

M. Tayyib Okiç, son asrın en iyi İslâm bilginlerinden, Balkanolog ve Arabistlerden biridir. O, kişiliğinde geleneksel İslâm bilini ile metodik Batı bilimini çok başarılı bir şekilde birleştirmiştir.¹⁰ Hukuk ve edebiyat alanındaki

⁸ Balkanlarda yetişen ünlü âlimler hakkında bilgi için bk. Ahmet Yıldırım, "Balkanlarda İslâmî İlimler ve Orada Yetişen Ünlü Âlimler", *Balkanlarda İslâm*, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı (Ankara: TİKA Yayınları, 2016), 3:81-118.

⁹ Okiç'in hayatı hakkında geniş bilgi için bk. İsmail Cerrahoğlu, "Eşsiz İnsan, Kıymetli Hoca Prof. M. Tayyib Okiç'i Kaybettik", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1977): 1-5; Süleyman Tülüçü, "Vefatının 7. Yıl Dönümünde Prof. M. Tayyib Okiç Hakkında Bazı Notlar", *Diyanet Dergisi* 20, no. 1 (1984): 30-31; İbrahim Hatipoğlu, "Muhammed Tayyib Okiç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33:336-337; Kanaqi, "M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri", 45-70; Muhammed Tayyib Okiç, *Tefsir ve Hadis Ders Notları* (Ankara: Atlas Yayınları, 2017), 9-14.

¹⁰ İsmail Baliç, "Vefeyât: M. Tayyib Okiç (1902-1977)", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 7, no. 1-2 (1978): 330.

ihtisası dışında başta hadis, tefsir ve İslâm tarihi olmak üzere farklı alanlarda dersler veren Okîç, Boşnakça ve diğer Slav dilleri yanında Latince, Lehçe, Çekçe, Arapça, Türkçe, Fransızca, Almanca ve okuyup anlayacak düzeyde İngilizce, İtalyanca ve Farsça bilen bir kimsedir.¹¹ Bu duruma bağlı olarak çeşitli dillerde ve farklı alanlarda çalışmalar yayımlayan Okîç'in ilmî faaliyetlerini kitap, makale, ansiklopedi maddeleri, tebliğ, önsöz, kitap ile çeşitli şahıslar ve yerlerin tanıtımı şeklinde ana başlıklara ayırmak mümkündür.¹² Ayrıca tamamlayamadığı çeşitli eserleri de bulunmaktadır.¹³

M. Tayyib Okîç'in çeşitli alanlarda pek çok yayımlanmış makalesi¹⁴ ve eseri bulunmakla birlikte öne çıkan bazı kitapları şu şekildedir:

- 1- *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*.
- 2- *Tefsir ve Hadis Ders Notları*.¹⁵
- 3- *İslâm Geleneği Sünnet/Hadis*.¹⁶
- 4- *İslâmiyet'te Kadın Öğretimi*.¹⁷
- 5- *Kur'ân-ı Kerîm'in Üslûb ve Kırâati*.¹⁸
- 6- *Sarı Saltuk Meselesi*.¹⁹

¹¹ Hatipoğlu, "Muhammed Tayyib Okîç", 33:336.

¹² M. Tayyib Okîç hakkında doktora tezi hazırlayan Kanaqi, onun anavatanında 43 ve Türkiye'de 60 olmak üzere toplamda 103 tane yayımlanmış çalışmasının olduğunu belirtmektedir. Geniş bilgi için bk. Kanaqi, "M. Tayyib Okîç ve Hadis İlmindeki Yeri", 82-102; Süleyman Tülcü, "Merhum Prof. M. Tayyib Okîç'in Eserleri Üzerine", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1982): 254-257; İsmail Cerrahoğlu, "Prof. Muhammed Tayyib Okîç'in İlmi Çalışmaları ve Eserleri", *Prof. M. Tayyib Okîç Armağanı*, ed. İsmail Cerrahoğlu vd. (Ankara: Sevinç Matbaası, 1978), XIII-XXI.

¹³ Kanaqi, "M. Tayyib Okîç ve Hadis İlmindeki Yeri", 103-105; Cerrahoğlu, "Prof. Muhammed Tayyib Okîç'in İlmi Çalışmaları ve Eserleri", XXI-XXVI.

¹⁴ Okîç'in makaleleri iki ayrı çalışmada bir araya getirilmiştir. Bk. Muhammed Tayyib Okîç, *Makaleler I* (Ankara: Atlas Yayınları, 2021); Muhammed Tayyib Okîç, *Makaleler II* (Ankara: Atlas Yayınları, 2021).

¹⁵ (Ankara: Atlas Yayınları, 2017). Bu çalışma, Okîç'in Türkiye'de verdiği tefsir ve hadis ders notlarından oluşmakla birlikte hadis usûlü kısmının *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*'in bir tekmiyesi niteliğinde olduğu ve bu sebeple burada bulunmayan konular için ilgili esere bakılması gerektiği ifade edilmektedir. Bk. Hayati Yılmaz, "Önsöz", *Tefsir ve Hadis Ders Notları* (Ankara: Atlas Yayınları, 2017), 16-17.

¹⁶ çev. Behlül Kanaqi (Ankara: Atlas Yayınları, 2021). Bu kitap, müellifin Kiril alfabesiyle yazdığı *İslamska Tradicija*'nın Türkçe'ye çevrilmiş hâlidir.

¹⁷ (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979). Bu kitapta makalenin konusunu teşkil eden âlim ve şair sahâbi hanımlardan bahsedilmektedir. Okîç, *İslâmiyet'te Kadın Öğretimi*, 22-24.

¹⁸ (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963).

¹⁹ (Ankara: Atlas Yayınları, 2017). Aslında bu eser, Sarı Saltuk ile ilgili M. Tayyib Okîç'in ve Yusuf Ziya Yörükân'ın (ö. 1954) karşılık olarak kaleme aldıkları makalelerin kitap hâlinde basılmış şeklidir.

7- *Mutînu'l-Ehâdîsi'l-Mevzû'a*.²⁰

Okiç'in çalışmaları incelendiğinde onun daha ziyade hadis ilmi üzerinde durduğu görülmektedir. Bunda kendisinin Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde hadis hocası olmasının etkisi büyüktür. Ayrıca Okiç, hadisin birçok bakımdan ehemmiyetinin büyük olduğunu ifade etmekte, sünneti umumiyetle İslâm talimatının ve bilhassa İslâm hukukunun Kur'ân-ı Kerîm'den sonra başlıca kaynağı olarak görmektedir. Zira hadis, Kur'ân-ı Kerîm'in mücmeillerini şerh, beyan ve tefsir eder. Meselâ, Kur'ân-ı Kerîm'deki namaza dair emri hadis izah etmiştir: Namazların sayısı, kıluş şekli, namazı bozan hâller gibi zekâtın umumi emri de yine hadis ile tafsil ve beyan edilmiştir.²¹ Ayrıca ona göre hadis, hiçbir surette Kur'ân-ı Kerîm'e muhalif değildir. Aksi takdirde hadis sahih sayılmaz. Hz. Peygamber'in emir ve nehiyleri, Kur'ân-ı Kerîm'in ruhuna daima uygun gelir ve onlara göre hareket etmemiz icap eder.²²

Okiç, Hz. Muhammed'in sözleri olan, hayatında takip etmeyi itiyat buyurdıkları yol, diğer bir tabirle hareket tarzları ile yaşayış hâlleri olarak tanımladığı sünnetin ve onun sözle tespit ve ifadesi şekline yani onun söz ve fiil ile takrirlerine ait haberler olarak tarif ettiği hadislerin²³ bizlere ulaşmasında önemli rol oynayan sahâbe konusuna farklı açılardan *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* kitabında oldukça fazla yer vermiştir. Bu eser özelinde sahâbe ile ilgili başlıklar incelendiğinde Okiç'in sahabe konusuylla ilgili ele aldığı hususların Cumhuriyet öncesi İslâm dünyasında telif edilen hadis usûlü kitaplarında yer aldığı görülse de onun Türkiye'de hem sahâbe konusunda hem diğer hadis ilmiyle ilgili meselelerde bir öncü olduğunu söylemek mümkündür.

1. Sahâbenin Tanımı ve Sayısı

Sahâbenin hadis ilminde Hz. Peygamber'in hadislerinin günümüze ulaşmasını sağlayan ilk nesil olmaları hasebiyle ayrı bir yeri vardır. Çünkü Okiç'in de dediği gibi sahâbe, Hz. Muhammed'in nübüvvetinden vefatına kadar onunla sohbet edip sözlerini, nasihatlerini, dinî, ahlâkî ve her nevi

²⁰ Bu çalışma hakkında geniş bilgi için bk. Behlül Kanaqi, "M. Tayyib Okiç ve Mevzû' Hadisler Hakkında Tamamlanmamış Bir Çalışması", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20, no. 1 (2011): 191-212.

²¹ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 23-24.

²² Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 24.

²³ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 21-23.

izahlarını işitip fiil ve hareketlerini yakından takip etme imkanına nail olmuşlardır.²⁴

M. Tayyib Okic, sahâbe konusunda ilk önce onların tanımına değinmektedir. Bu kapsamda o, evvela Ehl-i hadisin "Hz. Muhammed'e peygamber iken mülaki olan her Müslümâna (Müslüman olarak vefat etmek şartıyla) sahâbe" dediğini ifade etmekte²⁵ ve buna destek olarak Buhârî'nin (ö. 256/870) "Hz. Peygamber'le sohbet eden veya onu gören Müslüman, O'nun ashâbındandır."²⁶ tanımını aktarmaktadır.²⁷ Hadisçilerin ekserisi tarafından bu tanımın kabul edildiğini söyleyen Okic, bazı Ehl-i usûlün sahâbînin tanımında daha sıkı ve daha titiz davrandıklarını ifade etmekte, onların bir kimsenin sahâbî olabilmesi için Hz. Peygamber'le uzun bir müddet görüşme şartı aradıklarını belirtmektedir. Okic, bunun için Sa'îd b. el-Müseyyeb'in (ö. 94/713) Hz. Peygamber ile birlikte bir iki sene kalmayı ve onunla bir iki gazveye iştirak etmeyi sahâbî telakki etmediğini, ancak Irâkî'nin (ö. 806/1404) bu sözün İbnü'l-Müseyyeb'e ait olduğunda tereddüt ettiğini zikretmektedir.²⁸ Ehl-i usûlün bu yaklaşımına itiraz eder gibi Okic, akabinde şunları söylemektedir:

"Sohbet tabirinin lügat manası, muayyen bir müddeti istilzam etmediği gibi hadisçilerce pratik sahada da bu mana tatbik edilmemiştir. Meselâ, Hz. Peygamber'in vefatından birkaç ay evvel ihtida eden Cerîr b. 'Abdullah el-Becelî (ö. 51/671), tereddütsüz olarak sahâbîlerden addedilmiştir. Hatta bazıları hiç olmazsa bir iki hadis rivayet edilmesini sahâbî vasfı için şart koşmuşlardır."²⁹

Okic'in de belirttiği gibi pratik sahada daha ziyade Ehl-i hadisin tanımı

²⁴ Okic, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 53.

²⁵ Okic, sahâbe tanımını şu hadis usûlü eserlerinden aktarmaktadır: Ebû 'Amr 'Osmân b. 'Abdurrahman b. Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadis*, thk. Nûreddin 'İtr (Beyrut-Dımaşk: Dâru'l-Fikrî'l-Mu'âsır-Dâru'l-Fikr, 2012), 293; Ebû'l-Fidâ 'Îmâdüddîn İsmâ'il b. 'Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî, *İntisârü 'Ulûmi'l-hadis* -Ahmed Muhammed Şâkir'in *el-Bâ'isu'l-hasîs'i* ile birlikte-, thk. Fâzıl Mahmûd 'Avz (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015), 240; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahman b. Ebû Bekir b. Muhammed es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî* -Ahmed b. Ahmed b. el-'Acemî'nin *Şerh'i* ile birlikte-, thk. Muhammed 'Avvâme (Cidde-Medine: Dâru'l-Minhac-Dâru'l-Yûsuf, 2016), 5:153.

²⁶ Ebû 'Abdullah Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Şu'ayb el-Arna'ût vd. (Beyrut: er-Risâletü'l-İlmiyye, 2011), "Fedâ'ilü Ashâbî'n-Nebî", 1.

²⁷ Okic, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 53-54.

²⁸ Okic, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 55; Ebû'l-Fazl Zeynüddîn 'Abdurrahman b. el-Hüseyn b. 'Abdurrahman el-İrâkî, *Şerhu't-Tabsira ve't-tezkire*, thk. 'Abdullatif el-Hemîm-Mâhir Yâsîn el-Fahl (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 2:125.

²⁹ Okic, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 55.

benimsenmiş ve buna göre davranılmıştır. Ancak Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislerle bakıldığında elbette ki muhaddislerin tanımına göre kendilerinden hadis nakledilenler olmakla birlikte daha ziyade Ehl-i usûlün benimsediği tanıma göre sahâbî sayılan kimselerden rivayet edildiği ifade edilmektedir.³⁰ Zira muksirûn yani en çok hadis rivayet eden sahâbîlerin genellikle Hz. Peygamber'le çokça beraber bulunduğu bilinmektedir. Buna rağmen Rasûlullah ile uzun süre birlikte yaşayan bazı sahâbîlerin hadis rivayetinden kaçındığı ve çok kısa da olsa birlikte sohbette bulunan sahâbîlerden de hadis geldiği malumdur.

Okiç'in sahâbe tanımı konusunda ele aldığı diğer hususlar ise kimlerin sahâbî olduğu veya olmadığı, sahâbîyi tespit yolları ve bir kimsenin sahâbî sayılmasının şartlarıdır ki, bunları önceki kaynaklardan ayrı şekilde aktarmaktadır.³¹ Ancak Okiç, Hz. Muhammed'i peygamberliğinden evvel gören ve hanîf olarak vefat edenlerin sahâbîlik vasfına haiz olup olmadığına temas ederken Varaka b. Nevfel'in (ö. 610?), ilk vahiy zamanında sağ iken Hz. Peygamber'in risâletine inandığını ve sonra vefat ettiğini zikretmektedir. Varaka b. Nevfel hakkında Okiç böyle dese de İslâm âlimleri arasında bu konuda ihtilaf vardır. Zira Varaka, Hz. Peygamber'in vahiy aldığı ilk günlerde onun durumunu doğru teşhis etmekle birlikte muhtemelen yeni peygambere imanını açıkça ifade edecek bir tebliğ ortamı meydana gelmeden ölmüştür. Yine kendisinin Rasûl-i Ekrem'in veya Müslümanların yanında bulunduğu, Müslümanlığını gösteren herhangi bir amel ortaya koyduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır.³²

Okiç'in değindiği diğer bir husus sahâbe sayısıdır. O, bu konuda İslâm bilginleri arasında tam bir mutabakatın olmadığını ve buna bağlı olarak gösterilen rakamların arasında ciddi farklılıklar olduğunu söylemekte, Ebû Zürr'a er-Râzî'nin (ö. 264/878) Hz. Peygamber'in vefatında Mekke, Medine ve bu iki şehir arasında bulunan köylüler ile Hz. Peygamber'in son haccında hazır bulunanların umumi sayısının 114.000 olarak tespit ettiğini, Şâfi'î (ö. 204/820) ile Râfi'î'nin (ö. 623/1226) 60.000 ve Ebû Mûsâ el-Medîni'nin (ö. 581/1185) ise 100.000'den fazla bir rakam telaffuz ettiğini aktarmakta, ancak bu sayılara şu şekilde bir itiraz yöneltilmektedir:

"Fakat şimdiye kadar sahâbîlerin biyografilerine tahsis edilen bütün

³⁰ Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 11-12.

³¹ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 54-56.

³² Bünyamin Erul, "Varaka b. Nevfel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 517.

eserler, Hz. Peygamber zamanında vefat eden veya ona küçük iken yetişenler dâhil olmak üzere ismen bilinen 10.000 sahâbîyi bulmadığını ortaya koymaktadır.”³³

Okiç, sahâbenin sayısı konusunda böyle bir rakamı telaffuz etse de en çok sahâbinin yer aldığı İbn Hacer'in *el-İsâbe*'sinde mükerrer ve meşkûklar (sahâbî olup olmadığı şüpheli) dâhil olmak üzere 12.279 biyografinin olduğunu söylemektedir.³⁴ Ancak Okiç'in de belirttiği gibi mükerrerler, muhadramlar ve yanlışlıkla sahâbî diye zikredilenler çıkarıldığı takdirde adı bilinen sahâbî sayısının 10.000'ini geçmediği zikredilmektedir.³⁵ Dolayısıyla o, *el-İsâbe* özelinde sahâbî olduğu kesin olan kimseleri dikkate almaktadır.

2. Sahâbenin Adaleti

Hadis rivayetinde sahâbîlerin önemi yadsınamaz bir durumdur. Zira onlar, hadisleri Hz. Peygamber'den gören veya duyan, kendisinden sonraki nesillere aktarıp günümüze ulaşmasını sağlayan kimselerdir. Okiç, Sünnîler tarafından bütün sahâbîlerin istisnasız hadis nakli hususunda itimada şayan “udûl” telakki edildiğini ve hadis kritiğinin sahâbîleri hedef tutmayıp onlardan sonraki râvîlerin itimada şayan olup olmadıklarını araştırdığını söylemektedir. Ehl-i sünnetin bu konuda sahâbe arasında herhangi bir ayırım yapmadığını söyleyen Okiç, Hz. ‘Osmân’ın (ö. 35/656) şehadetiyle başlayan fitne ve kargaşa döneminden sonra da hadis rivayeti noktasında durumun değişmediğini belirtmektedir. Ayrıca Şîa ve Mu‘tezile fırkalarının böyle düşünmediğini, Şîa’nın sadece Ehl-i beytten gelen sahâbenin rivayetlerini kabul ettiğini, Mu‘tezile’nin bütün sahâbeyi udûl kabul etmesine rağmen Hz. ‘Alî’ye (ö. 40/661) karşı savaşanları bundan istisna ettiğini, bununla birlikte diğer sahâbîlerin ve Hz. ‘Alî dâhil olmak üzere Hulefâ-i Râşidîn’in rivayet ettiği bazı hadislerle itiraz ettiklerini, Hâricîlerle Râfizîler ve diğer bazı fırkalarca bütün sahâbîlerin udûl sayılmadığını, hatta bazı sahâbîleri tekfir ettiklerini ifade etmektedir.³⁶ Okiç, sahâbenin adaleti konusunda farklı görüşlere temas etse de kendisinin bu konudaki hangi yaklaşımını benimsediğini gösteren bir ifadesi bulunmamakta, yani sahâbenin adaleti

³³ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 95-96.

³⁴ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 127. Ayrıca İbn ‘Abdülberr’in *el-İstî‘âb*’ta takriben 3.500 ve İbnü’l-Esir’in *Üsdü’l-Gâbe*’sinde ise yaklaşık 8.000 sahâbenin yer aldığını zikretmektedir. Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 126-127.

³⁵ Mehmet Efendioğlu, “Sahâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35:493.

³⁶ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 57-58.

bağlamında var olan görüşleri zikretmektedir. Ayrıca Okiç'in sahâbenin zabtı konusuna temas etmemesi de bu bağlamda dikkat çekmektedir.

3. Sahâbe Literatürü

M. Tayyib Okiç'in genel olarak eserlerinde dikkat çeken bir husus vardır ki, o da ele aldığı başlıkla ilgili literatüre yer vermesidir. Bu bağlamda *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*'deki literatürün yer aldığı sahâbe ile ilgili konuların ele alınmasında iki farklı yöntemin olduğu gözükmektedir:

Birincisi, bir konuyu ele aldıktan sonra o konu hakkındaki literatüre yer vermektir. Meselâ, "Sahâbîlerin Müddet-i Ömürleri" başlığı altında Aşere-i mübeşşerenin ne kadar yaşadıklarını el-Hâkim en-Neysâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *Ma'rifetu 'ulûmi'l-hadîs*'inden aktarmakta³⁷ ve en sonunda Suyûtî'nin (ö. 911/1505) 120 yaşına kadar yaşayan sahâbîler hakkında *Rîhu'n-nisrîn* adında bir risalesi olduğunu zikretmektedir.³⁸ Ayrıca "Sahâbîlerin Vefat Ettikleri Yerler"³⁹ ile "Ehlu's-Suffe"⁴⁰ başlıkları da böyledir.

İkincisi, konu başlığından sonra tamamen literatürü sıralamaktır. Meselâ, "Ehlu Bedr" başlığında bu konuda zengin bir literatür olduğunu belirtmekte ve hicrî XI. ile XIII. asırlar arasında çeşitli âlimlerin telif ettiği eserleri sıralamaktadır.⁴¹ Yine bu minvalde "Aşere-i mübeşşire",⁴² "Sahâbîlerin Fazilet ve Menkıbelerine Dair Eserler"⁴³ ile "Sahâbenin Hâl Tercümelerine Dair Eserler"⁴⁴ başlıklarında da konu hakkındaki literatüre yer vermektedir.

Okiç'in sahâbe ile ilgili konulardaki zikrettiği literatürü tespit ederken kullandığı kaynakların Nedîm'in (ö. 385/995) *el-Fihrist*'i, Kâtip Çelebî'nin (ö.

³⁷ Ebû 'Abdullah Muhammed b. 'Abdullah el-Hâkim en-Neysâbü'rî, *Ma'rifetu 'ulûmi'l-hadîs ve kemmiyeti ecnâsihi*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003), 556-558.

³⁸ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 93-94.

³⁹ Okiç, böyle bir başlık atmış olsa da konuyu İstanbul özelinde ele almaktadır. Zira Sagâni'nin (ö. 650/1252) *Dürri's-sahâbe* eserini zikrettikten sonra ilk önce İstanbul'un fethine temas etmekte ve ardından İstanbul'da medfun olan sahâbîlere yönelik eserlere işaret etmekte, son olarak Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye (ö. 49/669) yer vermektedir. Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 76-78.

⁴⁰ Okiç, Ehlu's-suffenin fakir ve evsiz barksız sahâbîlerden bir grup olup Medine Camii'nin itti-salindeki kapalı bir sofada ikamet edip ibadetle meşgul olduklarını, sayılarının rivayetlere göre 90 ile 400 arası değiştiğini ve Sehâvî'nin (ö. 902/1497) suffice ehli ile ilgili bir eserini zikretmektedir. Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 91-92.

⁴¹ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 86-88.

⁴² Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 89-90.

⁴³ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 97-101.

⁴⁴ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 123-128.

1067/1657) *Keşfu'z-zünnün'u*, Bağdatlı İsmâ'il Pâşâ'nın (ö. 1920) *Zeylu Keşfi'z-zünnün ile Hediyyetü'l-ârifin'i* ve Carl Brockelmann'ın (ö. 1956) *Geschichte der arabischen Litteratur* (GAL)'ı olduğu görülmektedir. Bunların içerisinde de daha ziyade *Keşfu'z-zünnün* ile *Zeyl*'den istifade ettiği dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Okiç'in bu noktada yaptığı, ilgili eserlerden tarama yaparak konu ile ilgili literatürü tespit etmek şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte sahâbe konusu kapsamında değerlendirilen bir konu hakkındaki ilgili literatürün bir başlık altında toplanmış olması oldukça önemli bir husustur.

4. En Çok Hadis Rivayet Eden Sahâbîler

Sahâbenin rivayet ettiği hadis sayılarındaki farklılıklara işaret eden Okiç, Ebû Hureyre (ö. 58/678) ve İbn 'Abbâs (ö. 68/687-88) dışındaki muksirûn sahâbîler olan 'Abdullah b. 'Ömer (ö. 73/693), Hz. 'Âişe (ö. 58/678), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-712), Câbir b. 'Abdullah (ö. 78/697), Ebû Sa'îd el-Hudrî (ö. 74/693-694) ile 'Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-653) ve 'Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs'ın rivayet ettiği hadis sayısı, bunlardan *es-Sahîhain*'da yer alan miktarı ve hakkında birkaç cümle zikretmekle yetinmektedir.⁴⁵ Ancak Ebû Hureyre ile İbn 'Abbâs hakkında biraz daha detaylı bilgi vermektedir:

Ehlu's-Suffe'den olan Ebû Hureyre'nin üç seneden biraz daha fazla Hz. Peygamber'le birlikte bulunduğunu söyleyen Okiç, onun hicretin yedinci yılında Yemen'den gelip Müslüman olduğunu ve bundan sonra Rasûlullah'ın hadislerini toplayıp rivayet etmeyi kendisine vazife edindiğini belirtmektedir. Hadis edebiyatında en çok hadis rivayet eden sahâbî unvanına sahip olan Ebû Hureyre, Okiç'in ifadesiyle asırlar boyunca tetkik ve tenkit konusu olmuştur.⁴⁶ O, Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber'le birlikte az bir zaman beraber bulunmasına rağmen bu kadar çok hadisi nasıl rivayet ettiği eleştirilerine yoğunlaşmaktadır. Ebû Hureyre'nin naklettiği hadislerin hepsini doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den değil de bir kısmını diğer sahâbîlerden işittiğini söylemekte,⁴⁷ sahâbenin bir ihtiyaç duydukları veya

⁴⁵ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 59-70.

⁴⁶ Okiç, bu kapsamda hem İslâm âleminden hem de özellikle müsteşriklerden Ebû Hureyre'yi tenkid eden kimseleri zikretmekte ve Reşid Rıza'nın (ö. 1935) onlara yönelik reddiyesine işaret etmekte, ayrıca bazı âlimlerin Ebû Hureyre hakkındaki olumlu görüşlerine yer vermektedir. Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 61-63.

⁴⁷ Bu duruma sahâbe mürseli derir ki, bir sahâbinin başka bir sahâbiden öğrenmiş olduğu hâlde bu sahâbinin ismini vermeyerek doğrudan Rasûlullah'tan rivayet ettiği veya Hz. Peygamber'le ilgili olup da bizzat görme ve duyma imkânı bulunmayan, dolayısıyla başka birinden öğrenmiş olması gereken bir olay hakkında naklettiği hadistir. Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*

mtüşkil bir mesele ile karşılaştıklarında Hz. Peygamber'e geldiklerini, oysa Ebû Hureyre'nin sadece şahsî istifade için değil de hadisleri yaymak için O'nun yanından hiç ayrılmadığını belirtmektedir.⁴⁸ Okiç, Ebû Hureyre'nin çok hadis rivayet etmesinin diğer bir sebebi olarak onun Müslüman olduğu zaman otuz yaşında olması ve Rasûlullah'tan sonra yarım asır kadar uzun bir hayat sürmesini göstermektedir. Çünkü ilk sahâbilerin çoğunun Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir müddet sonra vefat ettiklerinden dolayı bildikleri hadisleri rivayet etmeye fırsat bulamamışlar, buna karşılık Ebû Hureyre'nin öğrendiği hadisleri nakletme inkânı olmuştur.⁴⁹

Ebû Hureyre ile ilgili Okiç'in temas ettiği diğer bir husus ise onun naklettiği hadis sayısıdır. Ona göre Ebû Hureyre ve diğer zikredilen sahâbilerin naklettiği hadislerin sayısı, fıkû konulara göre telif edildiğinden dolayı hadislerin tekrar edildiği Bakî b. Mahled'in (ö. 276/889) *el-Müsned*'ine göredir. Bu esere göre Ebû Hureyre'nin naklettiği hadis sayısı 5.374 olsa da Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'ine bakıldığında bu sayı 3.848'dir.⁵⁰ Ancak bu hadislerin yarıdan fazlası (2.269) mükerrer olup hakikatte Ebû Hureyre'nin naklettiği hadis sayısı 1.579 olarak kalmaktadır.⁵¹ Okiç, Ebû Hureyre'nin rivayetlerinin çokluğuna itiraz edenlerin hadislerin tekerrürlerini nazarı itibara almadan tenkide giriştiklerini söylemektedir.⁵²

Okiç gerek muasırları gerekse sonraki Müslümanlar tarafından daima büyük takdir ve hürmete mazhar olan muksirûndan İbn 'Abbâs'ı küçük düşürmek için pek çok müsteşrikin büyük gayretler sarf ettiğini ve bunlardan birinin de İtalyan müsteşrik Leone Caetani (ö. 1935) olduğunu söylemektedir.

(İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 215. Ebû Hureyre'nin mürsel hadisleri olduğu başka çalışmalarda ifade edilse de (Bunun için şu çalışmaya bk. Nevzat Tartı, "Ebû Hureyre'nin Mürselleri Üzerine Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12, no. 3 (2012): 7-25.) naklettiği hadislerin içerisinde hangilerinin böyle olduğu yönünde bir çalışma yapılmamıştır.

⁴⁸ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 60-61.

⁴⁹ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 63. Sahâbenin hadis bilgisinde farklı olmasının sebepleri olarak iş durumu, kabiliyet, unutkanlık ve hadisin sahâbiye ulaşmaması gibi nedenler de ileri sürülmektedir. Nevzat Aşık, *Sahâbe ve Hadis Rivayeti -Tahammül, Nakil ve Tenkidleri-* (İzmir: Akyol Neşriyat ve Matbaacılık, 1981), 235-250.

⁵⁰ Ebû Hureyre'nin hadisleri için bk. Ebû 'Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arna'ût vd. (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1996-2001), 12.-16. ciltler (No. 7119-10984). Bu nüshaya göre Ebû Hureyre'nin 3.865 hadisi vardır.

⁵¹ Okiç, bu tespiti Ahmed Muhammed Şâkir'in yaptığıru belirtmektedir. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hâsîs-İbn Kesîr'in İhtisârü 'Ulûmi'l-hadîs'i ile birlikte-*, thk. Fâdîl Mahmûd 'Ivaz (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015), 248-251.

⁵² Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 64.

Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde nakledilen bir hadiste İbn 'Abbâs'ın bir gece Hz. Peygamber ve zevcesi Meymûne'nin (ö. 51/671) misafiri olduğunu, yattıkları yastığın ucunda yattığını ve gece yarısında Hz. Peygamber'in kalkıp nasıl ibadet ettiğini anlatmıştır.⁵³ Okic, Caetani'nin bu hadis hakkında şunları söylediğini aktarmaktadır:

"İbn 'Abbâs, Muhammed ile her ne kadar samimi bir surette yaşadığı noktasında ısrar etmek istedi ve çok kere Muhammed ile ve zevcelerinden biri ile birlikte bir yatakta yatmış olduklarını icada kalktı. Hakikaten pek garip olan bu hadiste denildiğine nazaran İbn 'Abbâs, yatağın ucunda Muhammed'in ve zevcesi Meymûne'nin ayağı dibinde kendilerine amudi bir vaziyette yatmıştır. Bu, öyle bir vaziyet ki birçok sebepten dolayı gerek Muhammed gerek İbn 'Abbâs için gayet rahatsız bir şey olacaktı... Bu hadis, Peygamber'in gayet kıskanç tabiatı hakkında mevcut sair hakiki malumat ile pek bariz bir tezat teşkil eder."⁵⁴

Okic, Caetani'nin bu hayal mahsulü ve kastı te'villerinin ancak cahil bir okuyucuyu belki ikna edebileceğini, Buhârî'deki hadis metnini okuyacak birinin bu pusuya düşmeyeceğini belirtmektedir. Çünkü ilk olarak İbn 'Abbâs, Hz. Peygamber'in amca oğludur. İkincisi ise hadiste de geçmesine rağmen Caetani'nin gizlediği Hz. Meymûne'nin İbn 'Abbâs'ın teyzesi olmasıdır. Daha mühim nokta da hicretten üç sene evvel dünyaya gelen İbn 'Abbâs'ın Hz. Peygamber'in vefatında on üç-on dört yaşlarında olmasıdır. Buna karşılık diğer bazı müsteşriklerin İbn 'Abbâs'ın hadis ilmündeki önemli rolünü benimsediklerini zikreden Okic, onu Hz. Peygamber'den sonra tefsir ilminin müessisi olarak kabul etmektedir.⁵⁵

M. Tayyib Okic'in hem Ebû Hureyre hem de İbn 'Abbâs hakkındaki müsteşriklerin tenkidlerini değerlendirip cevaplar vermesi, ilgili dönem bağlamında düşünüldüğünde özellikle Türkiye hadis tarihi açısından oldukça değerlidir. O dönemde bu minvalde yazılan eserlerin sayısının yok denecek kadar az olması, Okic'in çalışmalarının bu açıdan da önemini artırmaktadır.

⁵³ Buhârî, "el-Vudû'", 36 (No. 183).

⁵⁴ Leone Caetani, *İslam Tarihi -I-*, çev. Hüseyin Cahid Yalçın (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 115-116.

⁵⁵ Okic, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 66-68. İbn 'Abbâs'ın başka rivayetlere göre daha pek çok gece Hz. Meymûne'nin evinde kaldığı ifade edilmektedir. Nihat Yatkın, "Abdullah b. Abbâs ve Rivâyet Bağlamında Hz. Peygamber'le İlişkisi", *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe-II- Tebliğler ve Müzakereler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 394-395.

5. Sahâbîlerle İlgili Niteleyici Adlandırmalar

M. Tayyib Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*'de el-'Abâdile⁵⁶ gibi bazı sahâbî gruplarına yer vermiş, sahâbeyi çeşitli açılardan bazı sınıflara ayırmıştır:

Bilgin sahâbîler: Okiç, hadis rivayetinde ön plana çıkan sahâbîler olduğu gibi fıkıh sahasında üstün ve ileri bilgiye sahip olan, çok sayıda fetva veren sahâbîler bulunduğunu zikretmekte, en çok fetva veren ve meşhur olan sahâbîleri sıralamaktadır.⁵⁷

Şair sahâbîler: Okiç, sahâbîlerin birçoğunun şair olup Hassân b. Sâbit'in (ö. ?), sahâbenin arasında en meşhuru ve ilk dört halifeden de Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. 'Ömer (ö. 23/644) ve bilhassa Hz. 'Alî'nin şair olduğuna işaret etmektedir. Devamında şair sahâbîlerin şiirlerini toplayarak bir kitap telif eden Ali Fehmi Cabiç'in (ö. 1918) İslâm âleminde büyük takdire mazhar olan *Hüsni's-sahâbe fi şerhi eş'âri's-sahâbe* adındaki eserinden bahsetmektedir.⁵⁸ Okiç'in pek çok eserde bulunmayan şair sahâbîlere özel bir başlık açmış olması oldukça dikkat çekicidir.

Sahte sahâbîler: Hem şarkta hem de garpta isim ve süre vererek uzun bir ömür yaşayanların varlığını ve buna "mu'ammerîn" denildiğini söyleyip konu hakkındaki literatüre işaret eden Okiç, bunun hadis tarihinde bazı sahte sahâbîlerin ortaya çıkmasına neden olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir:

"Hz. Peygamber, vefat ettikten sonra uzun yıllar, hatta birkaç asır sonra kendilerinin sahâbî olduklarını iddia eden bir hayli şarlatan çıkmıştır. Bu gibi kimseler, muammerlik iddiası ile Hz. Peygamber'den sözde duydukları birtakım apokrif (uydurma) hadisleri nakletmekten çekinmemişlerdir. Bu gibilerin nakilleri, sözde Hz. Peygamber'in ağzından duyulmuş olduğu için bir hayli saf kimseler tarafından da kabul edilmiştir. Bu nevi kimseler tarafından tasnî' edilen hadislerin miktarı çoktur. Fakat hadis kritiği ile meşgul olan müteyakkız ilim adamları, bu nevi şarlatanları tespit ederek

⁵⁶ Okiç, yüzlerce 'Abdullah içinde fıkha vakıf olan dört 'Abdullah'ın yani 'Abdullah b. 'Abbâs, 'Abdullah b. 'Ömer, 'Abdullah b. ez-Zübeyr ve 'Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs'ın çok meşhur olduğuna, bunlara 'Abâdile denildiğine de yer verse de bazı kimseler tarafından İbnü'z-Zübeyr'in bu gruptan sayılmadığına dair görüşler de vardır. Bk. Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 73; Raşit Küçük, "Abâdile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1:7.

⁵⁷ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 71-72; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 5:193-194; Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Sa'îd b. Kâsım ed-Dimaşkı el-Kâsımî, *Kavâ'idü't-tahâdis min fînûni mustalahi'l-hadîs*, thk. Muhammed Behçet el-Baytâr (Beyrut: Dâru İhyâ'î'l-Kütübî'l-'Arabîyye, 1961), 72-74.

⁵⁸ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 74-75.

mü'minlerin bunlardan rivayet edilen hadislerle inanmamalarını ve inandırılmak için kurulan pusuya düşmemelerini sağlamışlardır.”⁵⁹

Okiç, sahâbi biyografilerine tahsis edilen eserlerde bu gibi kimselerin de yer aldığını ve bunların isimlerinin bilhassa İbn Hacer'in *el-İsâbe*'sinde bulunduğunu söyleyip şu isimleri sıralamaktadır: Ca'fer b. Nestûr er-Rûmî (ö. 320/932), 'Osmân b. el-Hattâb (ö. 327/939), Hindistan prenslerinden Sarbatak (ö. 333/944), Kays b. Temûm et-Tâ'î (ö. 517/1123), Mardinli bir sûfî olan er-Rebî' b. Mahmûd (ö. 602/1205), Abbâsi halifelerinden en-Nâsır Lidînillah (ö. 622/1225) ve Yalancı sahâbîlerin en meşhurlarından Ebû'r-Ridâ' Reten b. Nasr b. Kîrbâl (ö. 632/1234).⁶⁰ Elbette ki İbn Hacer'in eserinde bunları zikretmesinin sebebi, onların sahâbi olmadığını açıklamak içindir. Zira daha önce de geçtiği gibi *el-İsâbe*'de sahâbi olmayan kimseler de bulunmaktadır.

Sahte sahâbîlerin sayısının çok, bunların hadis sahasındaki tahripkâr faaliyetlerinin korkunç olup apokrif hadisler sahasında inkâr edilemez bir rollerinin olduğunu açıklayan Okiç,⁶¹ 'Abdullah b. 'Ömer'in naklettiği Hz. Peygamber'in vefatından bir ay evvel bir yatsı namazı kıldırdıktan sonra ayağa kalkarak hazır olan sahâbîlere “Bu geceden itibaren yüz sene sonra hâlen yeryüzünde bulunanlardan hiç kimse kalmayacaktır.”⁶² buyurduğu hadise dayandığını ve bu nedenle hicrî 100-110 tarihinde Mekke'de vefat eden Ebu't-Tufeyl 'Âmir b. Vâsile el-Cühenî'nin (ö. 100/718-19) en son ölen sahâbi olduğu ittifaken kabul edilmiş olduğundan bu tarihten sonra bu gibi iddialarda bulunanların yalancı addedildiğini belirtmektedir.⁶³ Ayrıca Okiç, “En Son Vefat Eden Sahâbîler” başlığında sahâbîlerin vefat tarihinin ve en son vefat eden sahâbîleri tespit etmenin hadis kritiğinde önemli olduğunu ifade edip Mekke, Medine gibi 13 şehirde vefat eden en son sahâbîlerin isimlerini zikretmektedir.⁶⁴

⁵⁹ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 129-130.

⁶⁰ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 131-133. Bunların dışındaki başka sahte sahâbîler için bk. Nevzat Aşık, “Sahte Sahâbîler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1989): 213-214.

⁶¹ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 133.

⁶² Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim en-Neysâbü'rî el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fu'âd 'Abdülbâkî (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1991), “Fedâ'ilü's-Sahâbe”, 217; Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünenü Ebû Dâvud*, thk. Şu'ayb el-Arna'ût-Muhammed Kâmil Karâbellî (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2009), “el-Melâhim”, 18 (No. 4348); Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2010), “el-Fiten”, 64 (No. 2251).

⁶³ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 133-134.

⁶⁴ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 84-85.

Okiç, sahâbe ile ilgili yukarıda zikredilenler dışında başka konulara da yer vermiştir. Ancak bunların bir kısmında tamamen daha önceki hadis usûlî kitaplarından aktarma yoluna gitmiştir. Meselâ, “Sahâbîlerin Tabakalara Ayrılması”⁶⁵, “Sahâbîlerin Yerleştikleri Yerler”,⁶⁶ yukarıda işaret edildiği gibi “Sahâbîlerin Müddet-i Ömürleri” böyledir. Ayrıca Okiç, “Hz. Peygamber’in Ailesi ve Akrabası” kısmında Müslümanların her zaman Hz. Peygamber’in ailesine ve akrabasına büyük bir saygı ve sevgi gösterdiklerini, “Âlu Muhammed” ile “Ehlu’l-Beyt”in tahdidi konusunda İslâm uleması arasında tam bir ittifakın bulunmadığını, normalde “Ehlu’l-Beyt”in Hz. Peygamber’in ailesi, onun zevce ve çocuklarından oluştuğunu kaydetmektedir. Ancak Okiç’in de belirttiği gibi buna rağmen “Ehlu’l-Beyt” teriminin içerisine Hz. Hasan ve Hüseyin ile damadı Hz. ‘Alî’yi dâhil edenler, bütün ümmeti bunun kapsamına alanlar olmuş, Ehl-i beyte karşı sevgi ile hürmetin en mühim dini vecibelerden addeden Şîa ise buna karşı çıkarak bütün Müslümanların Ehl-i beytten sayılamayacağını belirtmişlerdir.⁶⁷

Okiç, bu konunun akabinde İslâm devletinin kuruluşunda ve ilk fetihlerinde büyük rol oynayan muhâcîr ve ensâra yer vermektedir. O, Hz. Peygamber’in Mekke’den Medine’ye hicret etmesinin sonucunda muhâcîr ve ensâr diye iki grup ortaya çıktığını belirtmekte, muhâcîri “düşmanların zulmüne ve imha hareketlerine tahammül edemeyip Hz. Peygamber’le birlikte Mekke’den Medine’ye hicret etmek zorunda kalan ilk Müslümanlar”, ensârı ise “Hz. Peygamber’le Mekke’den hicret etmiş diğer müminleri (muhâcîrleri) bağrına basan ve onlara karşı hiçbir maddî ve manevî fedakârlıktan kaçınmayan müminin Medine ahalisi” olarak tanımlamaktadır. Mekke’nin fethedilmesinden sonra hicretin farziyetinin kalktığını söyleyen Okiç, İslâm devletlerinin inhitata uğraması ve zayıflaması veya Müslümanların gayr-i müslim idaresine geçmeleri neticesinde zulüm,

⁶⁵ Okiç, hadis bilgilerinin sahâbîleri derece, itibar ve fazilet bakımından bazı gruplara ve tabakalara ayırdıklarını, bütün muhaddislerin ittifakı olmamakla beraber el-Hâkim en-Neysâbü’rî’nin sahâbîleri on iki tabakaya ayırmasının çok rağbet gördüğünü belirtmektedir. Krş. el-Hâkim en-Neysâbü’rî, *Ma’rifetu ‘ulûmi’l-hadîs*, 158-166; Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 81-83.

⁶⁶ Okiç, Mekke ve Medine’de ikamet eden sahâbîler olmakla birlikte fetihler sonucunda daha uzak ülkelere gittiklerine işaret etmekte ve Mısır, Basra, Küfe, Cezire ile Suriye’de vefat eden sahâbîleri *Ma’rifetu ‘ulûmi’l-hadîs*’ten aynen nakletmektedir. Krş. el-Hâkim en-Neysâbü’rî, *Ma’rifetu ‘ulûmi’l-hadîs*, 532-539; Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 79-80.

⁶⁷ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 102-104. Ehl-i beytin kim olduğu ile ilgili görüşlerinin delilleri ve değerlendirmesi için bk. M. Bahaüddin Varol, *İslâm Düşüncesi ve Tarihinde Ehli Beyt* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 43-102.

işkence, Hıristiyanlaştırma gibi vb. nedenlerden dolayı her devirde hicretin görüldüğünü ve bu bağlamda Endülüs, Sicilya, Macaristan, Hırvatistan, Karadağ, Bosna Hersek gibi birçok ülkelerdeki Müslümanların hicret ettiğini de belirtmektedir.⁶⁸

Okiç, sahâbe ile ilgili konuların içerisinde “el-Müellefetu kulûbühüm” ve “Münafıklar” başlıklarına da yer vermektedir. Bunlara yer vermesinin muhtemel nedeni, Kur’ân’da da belirtildiği gibi⁶⁹ Müslüman olmayanların kalplerini İslâm’a ısıdırmak için ganimetten bir miktar verilmesinin sonucunda onların Müslüman yani sahâbî olması⁷⁰ ve münafıkların ise görünüşte Müslüman yani sahâbî sayılmasıdır.⁷¹

Okiç, İslâm dininde Hz. Peygamber’den nakledilen hadise göre sahâbeden sonra en hayırlı iki nesil olan tâbî’ün ve tebe-i tâbî’îne⁷² de kısaca temas etmektedir. O, hadisçilerin ekserisinin tâbî’îyi bir veya birkaç sahâbîye mülaki olan kimse olarak tanımladığını söylese de sahâbî ile bir müddet sohbet etmiş olma şartını koşanların bulunduğunu belirtmekte, devamında muhadramûn, tâbî’ün tabakaları, fakih olan tâbî’iler, ilk ve en son vefat eden tâbî’îyi zikrettikten sonra⁷³ Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767) tâbî’i olup olmadığını tartışmaktadır:

“Hicretin 80. senesinde dünyaya gelen Ebû Hanîfe’nin sahâbîler ile görüşmesine maddeten inkân var idi. Biyografileri Enes b. Mâlik (ö. 93/711), ‘Abdullah b. Ebû Evfâ (ö. 87/706), Sehl b. Sa’îd (ö. 88/707), Vâsile b. el-Eska’ (ö. 85/704) ve en son vefat eden sahâbî Ebu’t-Tufeyl ‘Âmir b. Vâsile’ye Mekke’de mülaki olduğunu tasrih ederler. Bazılarına göre Ebû Hanîfe onlardan hadis rivayet etmiştir. Buna delil olarak bu hadislerden bazılarını zikretmişlerdir. Meselâ “İlim aramak, her Müslümana farzdır.” hadisi gibi.⁷⁴ Diğerlerine göre ise Ebû Hanîfe bazı sahâbîlere mülaki olduğu hâlde onlardan hadis duymaya ve rivayet etmeye yaşı müsait değildir. Sahâbîlerden hadis duyduğunu ileri sürenler arasında zayıf ve itimada şayan olmayan râvîlerin bulunduğunu da söylenmektedir. Bundan başka sahâbîlerden duyduğu iddia edilen hadisleri,

⁶⁸ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 105-114.

⁶⁹ et-Tevbe 9/60.

⁷⁰ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 115-118.

⁷¹ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 119-120.

⁷² Okiç, tebe-i tâbî’în başlığında sadece tanım ve önde gelen âlimlerin ismini zikretmektedir.

Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 141-142.

⁷³ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 135-139.

⁷⁴ Ebû Hanîfe Nu’mân b. Sâbit el-Kûfî, *Müsnedü Ebî Hanîfe (Ebû Nu’aym el-İsfahânî Rivayeti)*, thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî (Riyad: Mektebetü’l-Kevser, 1994), 24.

en yakın talebe ve arkadaşları olan Ebû Yüsûf (ö. 182/798), Muhammed (ö. 189/805), Züfer (ö. 158/75), 'Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797) ve diğerleri zikretmemektedir. Bütün bu söylentileri göz önünde bulunduran ve Ebû Hanîfe'ye güzel ve mufassal bir monografi tahsis etmiş bulunan Mısır âlimi Muhammed Ebû Zehrâ (ö. 1974), Ebû Hanîfe'nin bazı sahâbiler ile görüştüğü fakat onlardan hadis rivayet etmediği kanaatine varmıştır.⁷⁵

Okiç, Ebû Hanîfe ile ilgili olarak bunları zikrettikten sonra şu sonuca varmaktadır: "Neticede tâbî'îlik vasfı için sohbet ve hadis semâ'ını şart koşan ulemaya göre Ebû Hanîfe tâbî'î sayılmaz. Fakat ekseriyetin kabul ettiği ve mülakata inhisar ettirilen şarta göre Ebû Hanîfe tâbî'îlerden sayılmaktadır."⁷⁶ Burada önemli olan nokta, sahâbînin tanımında da olduğu gibi bir kimseye tâbî'î denilmesi için sadece görmesinin yeterli olup olmaması ya da buna ek olarak bir müddet beraber sohbette bulunması meselesidir. İslâm âlimleri, kendi benimsedikleri tanıma göre Ebû Hanîfe ve diğerleri hakkında hüküm vermekte olup bu nedenle aralarında ihtilaf olmaktadır. Bununla birlikte Ebû Hanîfe'nin büyük bir âlim olduğu hemen hemen herkes tarafından ifade edildiği söylenebilir.

6. Okiç ile Çağdaşı Olan Âlimlerin Sahâbe Konusundaki Yaklaşımlarının Karşılaştırılması

Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* kitabına yazdığı önsözde İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi profesörlerinden Ahmed Naim (ö. 1934) ile İzmirli İsmail Hakkı'yı (ö. 1946) anmakta ve eserin hazırlanmasında yardımcı olan Talat Koçyiğit (ö. 2011) ile İsmail Cerrahoğlu'na teşekkür etmektedir.⁷⁷ Bu çerçevede sahâbe konusu bağlamında Ahmed Naim'in *Tecrîd-i Sarîh'e* yazdığı "Mukaddime", İzmirli'nin *Hadis Tarihi* ve Koçyiğit'in *Hadis Tarihi* ile Okiç'in eseri arasında bir karşılaştırma yapılacaktır. Ancak Okiç'in Cerrahoğlu'nu eserinde zikretmesine rağmen burada yer verilmemesinin nedeni, onun sahâbeye tefsir ilmi açısından yaklaşması ve bu minvalde *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* ile hem *Tefsir Tarihi* hem de

⁷⁵ Muhammed Ebû Zehrâ, *Ebu Hanife*, çev. Osman Kesioğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 86-88; Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 139-140. Ayrıca bk. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Metodu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 58-60.

⁷⁶ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 140.

⁷⁷ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 17.

Tefsir Usûlü kitapları arasında bir benzerlik olmamasıdır.⁷⁸ Fakat bunun yerine Okic'in yaşadığı dönemde telif edilen Hayreddin Karaman'ın *Hadis Usûlü* ile Subhî Sâlih'in (ö. 1986) *Hadis İlimleri ile Hadis İstılahları* eserleri dikkate alınacaktır.

Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sarîh*'e yazdığı "Mukaddime" de hadis, haber, eser vb. ıstılahlara değindikten sonra ikinci konu olarak sahâbeyi ele almaktadır. Ahmed Naim, sahâbînin tanımı, kimlerin sahâbî sayılıp sayılmayacağı (irtidât, bi'set, çocuk olmak vb. şeyler bağlamında), sahâbeyi tespit yolları, sahâbe literatürü, sahâbenin âdil olması, çok hadis rivayet eden yedi sahâbî, fakih sahâbîler, abâdile, sahâbenin sayısı ve tabakaları, en son vefat eden sahâbîler konularına yer vermektedir.⁷⁹ Ahmed Naim'in ele aldığı konular, Okic ile karşılaştırıldığında sahâbenin âdil olmasını daha geniş ele alması, âyet ile hadisler nakletmesi ve çeşitli âlimlerin görüşlerine yer vermesi hususu dışında tamamen benzer olduğu söylenebilir. Buna karşılık Okic'in Ahmed Naim'den farkı ise çeşitli mezheplerin ve oryantalistlerin görüşlerine yeri geldiğinde temas etmesidir.

Okic'in çağdaşı olan diğer bir âlim İzmirli İsmail Hakkı'nın *Hadis Tarihi* kitabında onun sahâbeye müstakil bir başlık ayırmadığı görülmektedir. Ancak mürsel hadis kısmında kısaca sahâbe mürseline değinmekte ve sahâbe biyografilerinin ele alındığı önde gelen kitaplara işaret etmektedir.⁸⁰ Dolayısıyla Okic ile İzmirli İsmail Hakkı'nın birbirlerinden farklı konulara temas ettiği ve bakış açılarının değişik olduğu görülmektedir. Belki de bunun sebebi, İzmirli İsmail Hakkı'nın sahâbe konusunu *Hadis Tarihi*'nin ikinci cildinde ele almayı düşüncesidir. Ancak İzmirli, bu eserini tamamlamamıştır.⁸¹

Okic'in öğrencisi olan Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*'nde "Hadisin İlk Kaynağı: Sahâbe" diye bir başlık açmaktadır. Burada ilk önce sahâbînin tanımına yer verdikten sonra Hz. Peygamber'i gören her Müslümanın sahâbî olduğunu nakletse de bu konudaki ihtilaflara yer vermekte ve en güzel tarifi

⁷⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 230-238; İsmail Cerrahoğlu *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 1:65-102.

⁷⁹ Ahmed Naim-Kâmil Miras, "Mukaddime", *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 1:40-52.

⁸⁰ İzmirli İsmâil Hakkı, *Hadis Tarihi*, nşr. İbrahim Hatiboğlu (İstanbul: Dârulhadis, 2002), 120-121, 259.

⁸¹ İbrahim Hatiboğlu, "Giriş", *Hadis Tarihi*, mlf. İzmirli İsmâil Hakkı (İstanbul: Dârulhadis, 2002): 26.

İbn Hacer'e ait olduğunu belirtmektedir.⁸² Tanıma göre Hz. Peygamber'i gören herkes sahâbî olsa da aralarında fazilet ve üstünlük açısından fark olduğuna dikkat çeken Koçyiğit, ilk dört halife, Aşere-i mübeşşereden olan diğer sahabîler, Bedir ve Uhud savaşına katılanlar, Rıdvân beyatına katılanlar şeklinde bir taksim yapmakta ve devamında el-Hâkim el-Neysâbü'rî'nin tasnifine yer vermektedir. Akabinde sahâbenin sayısı çerçevesinde Okiç'in çalışmasına atıf yapılarak ilk nüfus sayımına değinmekte ve sahâbenin sayısında benzer rakamlara yer vermektedir. Ayrıca en çok hadis rivayet eden ve fetva veren, fakih ve abâdile sayılan sahâbîler de sıralanmaktadır. Sahâbe hakkındaki âyet ve hadislerle yer vererek onların adaletini inceleyen müellif, bunların hiç kimseye sahâbeyi ta'dîl etme ihtiyacı bırakmadığını ancak daha sonra gelişen olaylar üzerine sahâbeyi tenkit eden kimseler olduğunu belirtmekte ve Hâriciler ile Mu'tezile'nin bu konudaki görüşlerine yer vermektedir.⁸³

124

Koçyiğit, öncekilerden farklı olarak sahâbe devrinde hadislerin yayılması başlığına yer vermektedir. Burada fetihlerle birlikte genişleyen İslâm topraklarına sahâbîlerin Medine'den ayrılıp Kufe, Basra, Mısır, Şam, Horasan gibi şehirlere yerleştiklerini belirtmektedir. Dönemin ilim merkezleri olan Medine, Mekke, Kufe, Basra, Şam ve Mısır'da öne çıkan sahâbîleri ele almakta ve sahâbîlerin ilim için yaptıkları yolculuklara değinmektedir.⁸⁴ Sahâbe konusunda Koçyiğit ile Okiç arasında hem farklılık hem de benzerlik görülmektedir. Koçyiğit, Okiç'ten farklı olarak konuları daha geniş ele almakta ve en önemlisi de sahâbe döneminde hadislerin nasıl yayıldığına, hangi şehirlerde hangi sahâbîlerin bu alanda öne çıktığına yer vermektedir.

İmam-Hatip okulları için yardımcı ders kitabı olarak kabul edilen (1966) Hayreddin Karaman'ın *Hadis Usûlû* ile Okiç'in eseri arasında da ciddi bir benzerlik olduğu görülmekte, ancak daha kısa bir şekilde ele alınmaktadır. Zira bu kitapta sırasıyla "sahâbenin tanımı, sahâbî tespit yolları, sahâbenin değeri (adaleti), çok sayıda hadis rivayet eden sahâbîler, sahâbîlerin dereceleri (tabakaları), suffice ehli, sahâbenin sayısı, en son vefat eden sahâbîler ve

⁸² İbn Hacer, sahâbiyi şöyle tanımlamaktadır: "Hz. Peygamber'e mü'min olarak mülâki olan, sahih görüşe göre araya irtidat devri girmiş olsa bile Müslüman olarak ölen kimsedir." Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. 'Alî b. Muhammed İbn Hacer el-'Askalânî, *Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, çev. Talat Koçyiğit (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 75-76.

⁸³ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 82-100.

⁸⁴ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 100-122.

sahâbenin hayatına dair eserler" konuları ele alınmaktadır.⁸⁵ Bu başlıkların hemen hemen aynısı *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*'de de yer almakta, hatta "en son vefat eden sahâbîler ile sahâbenin dereceleri" konularında her iki eser arasındaki benzerlik dikkat çekmektedir. Nitekim Karaman da Okiç gibi sahâbenin tabakalarını el-Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *Ma'rifetu 'ulûmi'l-hadîs*'ten nakletmekte ve şehirlere göre en son vefat eden sahâbîleri sıralamaktadır.

Subhî Sâlih'in *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları* adıyla dilimize çevrilen eseri *'Ulûmu'l-hadîs ve mustalahuh'*ta sahâbe konusu Okiç'e göre daha dar bir şekilde ele alınmaktadır. Zira bu kitapta "sahâbenin tanımı, sahâbiyi tespit yolları, sahâbenin adâleti, en son vefat eden sahâbî, sahâbe sayısı, en çok hadis rivayet eden sahâbîler ve sahâbe tabakaları" hususlarına yer verilmektedir. Ayrıca muksirûn ve bazı meşhur sahâbîlerin hayatları detaylı olarak anlatılmaktadır.⁸⁶ Buna göre Subhî Sâlih ile Okiç arasında bir benzerlik olsa da *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*'nda çok kısa bir şekilde incelenmekte ve nicelik açısından fark olsa da hemen hemen aynı hususlar zikredilmektedir.

Sahâbe konusunda hem *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* hem de diğer çalışmalar, Arapça dili ile yazılan hadis usûlî kitaplarının sahâbe ile ilgili kısımlarından çokça faydalanmış olsalar da telif edildiği dönem açısından oldukça değerlidir. Zira Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde yazılan bu eserler, daha sonraki süreçte ve günümüzde yapılan/yapılacak olan kitaplara öncülük etmiştir. Ancak İslâm dininin ilk nesli olan sahâbenin önemine binaen hem ilmî hem de diğer açılardan farklı alanlarda daha pek çok çalışma yapılmaya devam edilmeli ve eksik bırakılan hususlar üzerinde durulmalıdır.

Sonuç

M. Tayyib Okiç, XX. asırda yaşamış hem balkanların hem de Türkiye'nin önde gelen âlinlerinden biridir. O, ömrünün yarısını çeşitli ülkelerde, kalan kısmını ise Türkiye'de geçirmiştir. Birçok dil öğrenmiş ve daha ziyade hadis ilmiyle alakalı eserler telif etmiştir. Yaşadığı dönemin bütün zorluklarına rağmen farklı ilim dallarında eğitim alması ve dersler vermesi, onun azmini, büyük gayret ve çabasını göstermektedir.

M. Tayyib Okiç'in *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* bağlamında

⁸⁵ Hayreddin Karaman, *Hadise Dair İlimler ve Hadis Usûlû* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 84-93.

⁸⁶ Subhî Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 286-290, 292-306.

sahâbe ile ilgili ele aldığı konulara bakıldığında şu sonuca ulaşılmıştır: O, görüşlerini çoğunlukla el-Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *Ma'rifetu 'ulûmi'l-hadîs*, İbnü's-Salâh'ın *'Ulûmu'l-hadîs*, Suyûtî'nin *Tedribü'r-râvî* ve Ahmed Muhammed Şâkir'in İbn Kesîr'in *İhtisâru 'ulûmi'l-hadîs*'in üzerine yazdığı şerhi *el-Bâ'isu'l-hasîs* olmak üzere kendinden önceki hadis usûlü kitaplarından aktarmaktadır. Bir konu hakkında literatürü tespit ederken ise Nedîm'in *el-Fihrist*, Kâtip Çelebî'nin *Keşfu'z-zünnûn*, Bağdatlı İsmâ'îl Pâşâ'nın *Zeylu Keşfi'z-zünnûn* ile *Hediyetü'l-ârifîn* ve Carl Brockelmann'ın *Geschichte der arabischen Litteratur* (GAL) adlı eserlerini kullanmakta, bunların içerisinde de daha ziyade *Keşfu'z-zünnûn* ile *Zeyl*'inden istifade etmektedir. Hadis kitaplarından ise başta *Küttüb-i Sitte* olmak üzere Ahmed b. Hanbel'in *el Müsned*'i ve diğer hadis kitaplarını kullanmakta, bunların dışında ilgili konuyla alakalı daha pek çok kaynaktan ve müsteşriklerin görüşlerine işaret etmek batılı çalışmalardan yararlanmaktadır.

M. Tayyib Okiç, sahâbe tarifi konusunda hadisçilerin “Hz. Peygamber’i gören kimse sahâbîdir” şeklindeki tarifini benimsemekte, usûlcülerin tarifine ise karşı çıkarak sohbet kelimesinin sözlük anlamının belirli bir zamanı içermediği için pratikte de onların tarifinin bir karşılığı olmadığını söylemektedir. Ayrıca sahâbîlerin sayısı noktasında bazı âlimler tarafından oldukça yüksek rakamlar vermesine rağmen sahâbî biyografilerinin yer aldığı eserlerde 10.000 civarında isim olduğuna işaret etmekte, ancak bunun neden böyle olduğuna dair bir sebep zikretmemektedir. Sahâbîlerin hadis rivayetinde yadsınamaz bir yerinin olduğunu kabul eden Okiç, onların tamamının Sünnîlere göre âdil olduğunu ancak Şîa, Mu'tezile, Hâricî, Râfizî ve diğer bazı gruplara göre böyle olmadığını ifade etmektedir. Bu konuda net bir ifadesi olmasa da onun yaklaşımından hareketle muhtemelen Okiç'in de sahâbeyi adalet sahibi kimseler olarak kabul ettiği söylenebilir. Belki de yaklaşımından hareketle Okiç, sahâbenin zabtı hususuna temas etmemiştir.

Okiç'in sahâbe ile ilgili başlıklarda öne çıkan bir husus ise konu hakkında oryantalistlerin görüşlerine yer vermesi ve onların tenkidlerine cevaplar vermesidir. Bu bağlamda muksirûn sahâbîlerden olup Hz. Peygamber'le birlikte az bir zaman beraber bulunmasına rağmen en çok hadis rivayet eden sahâbî Ebû Hureyre ve Hz. Meymûne'nin evinde geceleyen Hz. Peygamber'in amcasının oğlu İbn 'Abbâs hakkındaki müsteşriklerin tenkidlerini geçersiz kılması, son derece önemli bir husustur. Sahâbeyi farklı açılardan ele alan Okiç'in şair sahâbîler, Hz. Peygamber'in ailesi ve akrabası, bedr ehli, münâfıklar, muhâcirler ve ensâr, müellefe-i kulûb gibi bazı konulara yer

vermesi de ilgili dönem çerçevesinde düşünüldüğünde oldukça önemlidir.

Sahâbe konusu bağlamında M. Tayyip Okıç'ın eseri *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* ile Ahmed Naim'in *Tecrîd-i Sarîh'e* yazdığı "Mukaddime", İzmirli İsmail Hakkı'nın *Hadis Tarihi*, Talat Koçyiğit'in *Hadis Tarihi*, Hayreddin Karaman'ın *Hadis Usûlü* ile Subhî Sâlih'in *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları* kitapları arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Bunun nedeni, Okıç'ın yaşadığı Cumhuriyet döneminde telif edilen diğer benzer kitaplarda sahâbe konusunun nasıl ele alındığını tespit etmektir. Bu karşılaştırmanın sonucunda İzmirli İsmail Hakkı dışındaki diğer müellifler ile Okıç arasında nicelik ve bazı başlıklar açısından farklılık olsa da bir benzerlik olduğu görülmektedir. Cumhuriyet döneminde telif edilen bu eserlerin birbirine olan benzerliği, daha önce Arap dilinde telif edilen meşhur hadis usûlü kitaplarından istifade etmeleridir. Elbette ki bu durum, eserler için bir eksiklik olarak ifade edilebilirse de ilgili dönem bağlamında düşünüldüğünde oldukça değerli olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç olarak Okıç'ın sahâbe konusunda kendisinden önceki çalışmalardan faydalanarak ve kısmen kendine ait bazı tercih ve görüşleri olsa da daha ziyade onlara bağlı kalarak geleneksel bir sahâbe anlayışına sahip olduğu ileri sürülebilir. Bununla birlikte Türkiye hadis tarihinde sahabe konusunu akademik bir üslûp ile ele alıp gerek ilâhiyat fakültelerinin gerekse hadis literatürünün diğer alanların yanı sıra sahâbe alanında da şekillenmesinde büyük bir katkıda bulunduğunu söylenebilir. Okıç, döneminin tüm olumsuz şartlarına ve eserin ders kitabı mahiyetinde kaleme alınmış olmasına rağmen oryantalist çalışmalara hakimiyeti ve çeşitli konularda müsteşriklere cevap verme çabası içerisinde bulunması, hadis alanında Türkiye'de bu konuya ilk temas eden isimlerden olması, Cumhuriyet dönemi hadis çalışmalarının öncüsü ve Türkiye'de hadis akademisyenlerinin hocası olması hasebiyle önemli bir isimdir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu'ayb el-Arna'ût vd. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1996-2001.
- Aşık, Nevzat. "Sahte Sahâbiler". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1989): 209-224.
- Aşık, Nevzat. *Sahâbe ve Hadis Rivayeti -Tahammül, Nakil ve Tenkidleri-*. İzmir: Akyol Neşriyat ve Matbaacılık, 1981.
- Atlas Yayınları. "Prof. Dr. Muhammed Tayyip Okıç". *Tefsir ve Hadis Ders*

- Notları*. mlf. Muhammed Tayyib Okiç. 9-14. Ankara: Atlas Yayınları, 2017.
- Aydın, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Aydın, Abdullah. *Sahabe Bilgisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Baliç, İsmail. "Vefeyât: M. Tayyib Okiç (1902-1977)". *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 7, no. 1-2 (1978): 330-336.
- Buhârî, Ebû 'Abdullah Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Şu'ayb el-Arna'ût vd. Beyrut: er-Risâletü'l-İlmiyye, 2011.
- Caetani, Leone. *İslam Tarihi -1-*. çev. Hüseyin Cahid Yalçın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Eşsiz İnsan, Kıymetli Hoca Prof. M. Tayyib Okiç'i Kaybettik". *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2 (1977): 1-5.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Prof. Muhammed Tayyib Okiç'in İlmî Çalışmaları ve Eserleri". *Prof. M. Tayyib Okiç Armağanı*. ed. İsmail Cerrahoğlu vd. XIII-XXVIII. Ankara: Sevinç Matbaası, 1978.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Çakan, İsmail Lütfi. "1876-1976 Arası Türkiye'de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası (Kitaplar)". *İslâm Medeniyeti Mecmuası* 4, no. 3 (1980): 33-55.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünenü Ebû Dâvud*. thk. Şu'ayb el-Arna'ût-Muhammed Kâmil Karâbellî. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2009.
- Ebû Harûfe, Nu'mân b. Sâbit el-Kûfî. *Müsnedü Ebû Hanîfe (Ebû Nu'aym el-İsfahânî Rivayeti)*. thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî. Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1994.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. *Ebu Hanife*. çev. Osman Keskioglu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35:491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Erul, Bünyamin. "Varaka b. Nevfel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42:517-518. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Hâkim Neysâbü'rî, Ebû 'Abdullah Muhammed b. 'Abdullah. *Ma'rifetu 'ulûmi'l-hadîs ve kemmiyeti ecnâsîhî*. thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003.
- Hakkı, İzmirli İsmâil. *Hadis Tarihi*. nşr. İbrahim Hatiboğlu. İstanbul: Dâru'lhadis, 2002.
- Hatipoğlu, İbrahim. "Muhammed Tayyib Okiç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm*

- Ansiklopedisi*. 33:336-338. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Giriş". *Hadis Tarihi*. mlf. İzmirli İsmâil Hakkı. 15-35. İstanbul: Dârulhadis, 2002.
- ‘Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn ‘Abdurrahim b. el-Hüseyn b. ‘Abdurrahman. *Şerhu't-Tabsira ve't-tezkire*. thk. ‘Abdullatîf el-Hemîm-Mâhîr Yâsîn el-Fahl. Beyrut: Dâru'l-Küttübî'l-‘İlmiyye, 2002.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed el-‘Askalânî. *Hadis İstilahları Hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*. çev. Talat Koçyiğit. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ ‘İmâdüddîn İsmâ‘îl b. ‘Ömer el-Kureşî ed-Dımaşkî. *İhtisârü ‘Ulûmi'l-hadîs -Ahmed Muhammed Şâkir'in el-Bâ'isu'l-hasîs'i ile birlikte-*. thk. Fâzıl Mahmûd ‘Avz. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015.
- İbnü's-Salâh, Ebü 'Amr 'Osmân b. 'Abdurrahman eş-Şehrezûrî, 'Ulûmu'l-hadîs. thk. Nûreddîn 'İtr. Beyrut-Dımaşk: Dâru'l-Fikrî'l-Mu'âsır-Dâru'l-Fikr, 2012.
- Kanaqi, Behlül. "M. Tayyib Okic ve Hadis İlmindeki Yeri". Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2017.
- Kanaqi, Behlül. "M. Tayyib Okic ve Mevzû Hadisler Hakkında Tamamlanmamış Bir Çalışması". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20, no. 1 (2011): 191-212.
- Karaman, Hayreddin. *Hadise Dair İlimler ve Hadis Uslûlü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Sa'îd b. Kâsım ed-Dımaşkî. *Kavâ'idü't-tahdîs min fînûni mustalahi'l-hadîs*. thk. Muhammed Behçet el-Baytâr. Beyrut: Dâru İhyâ'î'l-Küttübî'l-'Arabiyye, 1961.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2017.
- Küçük, Raşit. "Abâdile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1:7. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn b. Müslim en-Neysâbü'rî el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fu'âd 'Abdülbâkî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1991.
- Naim, Miras ve Ahmed Kâmil. "Mukaddime". *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. 1:31-429. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Okic, Muhammed Tayyib. *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*. Ankara: Atlas Yayınları, 2017.
- Okic, Muhammed Tayyib. *İslâm Geleneği Sünnet/Hadis*. çev. Behlül Kanaqi. Ankara: Atlas Yayınları, 2021.
- Okic, Muhammed Tayyib. *İslâmiyet'te Kadın Öğretimi*. Ankara: Diyanet İşleri

Başkanlığı Yayınları, 1979.

Okiç, Muhammed Tayyib. *Kur'ân-ı Kerîm'in Üslûb ve Kirâati*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963.

Okiç, Muhammed Tayyib. *Makaleler I*. Ankara: Atlas Yayınları, 2021.

Okiç, Muhammed Tayyib. *Makaleler II*. Ankara: Atlas Yayınları, 2021.

Okiç, Muhammed Tayyib. *Tefsir ve Hadis Ders Notları*. Ankara: Atlas Yayınları, 2017.

Okiç, Muhammed Tayyib ve Yusuf Ziya Yörükân. *Sarı Saltuk Meselesi*. Ankara: Atlas Yayınları, 2017.

Sâlih, Subhî. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*. çev. M. Yaşar Kandemir. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.

Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahman b. Ebû Bekir b. Muhammed. *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî -Ahmed b. Ahmed b. el-'Acemî'nin Şerh'i ile birlikte-*. thk. Muhammed 'Avvâme. Cidde-Medine: Dâru'l-Minhac-Dâru'l-Yüsr, 2016.

Şâkir, Ahmed Muhammed. *el-Bâ'isu'l-hasîs - İbn Kesîr'in İhtisârı 'ulûmî'l-hadîs'i ile birlikte-*. thk. Fâdıl Mahmûd 'İvaz. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015.

Tartı, Nevzat. "Ebû Hureyre'nin Mürselleri Üzerine Bir İnceleme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12, no. 3 (2012): 7-25.

Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-sahîh (Siinenü't-Tirmizî)*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2010.

Tülcü, Süleyman. "Merhum Prof. M. Tayyib Okiç'in Eserleri Üzerine". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1982): 253-257.

Tülcü, Süleyman. "Vefatının 7. Yıl Dönümünde Prof. M. Tayyib Okiç Hakkında Bazı Notlar". *Diyanet Dergisi* 20, no. 1 (1984): 30-34.

Uğur, Mücteba. "Cumhuriyet Devri Hadis Neşriyatı ve Hadis Öğretimi". 50. Yıl. 345-366. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1973.

Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.

Ünal, Yavuz. *Cumhuriyet Türkiye'si Hadis Çalışmaları (1920-1997)*. Samsun: Etüt Yayınları, 1997.

Varol, M. Bahaüddin. *İslâm Düşüncesi ve Tarihinde Ehli Beyt*. Ankara: TDV Yayınları, 2018.

Yatkın, Nihat. "Abdullah b. Abbâs ve Rivâyet Bağlamında Hz. Peygamber'le İlişkisi". *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe-II-Tebliğler ve Müzakereler*. 389-420. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Yazıcı, Mahmut. "İlahiyat Fakültelerinde Sahâbîlerle İlgili Tamamlanmış Yüksek Lisans Ve Doktora Tezleri Üzerine Bir İnceleme". *Ekev Akademi*

Dergisi 18, no. 59 (Bahar 2014), 457-488.

Yazıcı, Mahmut. *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.

Yıldırım, Ahmet. "Balkanlarda İslâmî İlimler ve Orada Yetişen Ünlü Âlimler".

Balkanlarda İslâm. ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı. 3:81-118. Ankara: TİKA Yayınları, 2016.

Yılmaz, Hayati. "Önsöz". *Tefsir ve Hadis Ders Notları*. mlf. Muhammed Tayyib Okic. 15-17. Ankara: Atlas Yayınları, 2017.

